

FRANTIŠEK VŠETIČKA

SLOVENSKÉ PRŮZORY

Abstrakt

Slovenská próza má ve svém vývoji nejrůznější podoby – u Timravy je důsledně realistická, u Jégého inklinuje k naturalismu, u Rázuse směřuje k popisné obšírnosti a u Ludo Ondrejova se napájí z lyrických zdrojů. Na čtveřici těchto autorů se zaměřují následující řádky.

Abstract

The four Slovak writers who this contribution is dedicated to represent different approaches to the depiction of reality. Timrava and Rázus embody the realistic line of Slovak literature, Jégé, on the contrary, its naturalistic line, whereas the youngest Ondrejov leans towards the lyrical stream.

Klíčová slova

Timrava ■ Jégé ■ Rázus ■ Ondrejov

Key words

Timrava ■ Jégé ■ Rázus ■ Ondrejov

Zkušenost

Evangelický farář Pavel Slančík z novohradského Polichna měl hojnou rodinu. Narodilo se mu celkem jedenáct dětí, z nichž mnohé nedožily dospělého věku. Největší potíže měl pan farář a jeho žena s dcerou Boženou, která byla od dětství nesmělá a zakřiknutá. Bystřejší čtenář již poznal, že je řeč o budoucí spisovatelce Timravě.

Božena Slančíková byla vychovávána v zapadlé vsi. Aby se její vzdělání rozšířilo, poslali ji rodiče na rok do měšťanské školy v Banské Bystrici. Absolvovala zde čtvrtou třídu a opět se vrátila do rodného Polichna. Mladá Božena začala projevovat literární ambice a v Slovenských novinách jí začali otiskovat první práce. Její nesmělost a neznalost jiného prostředí než bylo prostředí zapadlé vesnice, vedlo její rodiče a známé k tomu, že ji přiměli, aby přijala místo společnice u vdovy Pavly Országhové v Dolním Kubíně. To se stalo v březnu 1900, Timrava měla v té době třicet dva let.

Pavla Országhová patřila k vyšším kruhům městečka, byla zámožná a okolí ji považovalo za slovenskou národovkyni. Dům, který jí patřil a v němž jistou dobu s ní dlela i Timrava, dodnes stojí na dnešní Matúškově ulici (číslo čtyři).

Mladá Timrava přijela k vdově Országhové na jeden rok. Ve své naivní představivosti očekávala, že se dostane do vyspělého vlasteneckého prostředí, které bude harmonovat s jejím literárním nitrem. Po krátké době, kdy ji Pavla Országhová využívala jako řadovou služku, došlo u ní k velkému vystřízlivění, už v červnu od ní odešla a své rozčarování z dolnokubínské společnosti vyjádřila v novele *Skúsenosť*, jež vyšla na stránkách Slovenských pohledů roku 1902. Novela je otevřenou kritikou farizejské morálky a povrchního vlastenectví slovenských maloměšťáků. Timrava je v této práci, jakož i v ostatní své tvorbě, značně bezprostřední, svoji bezprostřednost v *Skúsenosti* zastírá alespoň částečně tím, že jednotlivým postavám dává krycí jména. Ona sama v ní vystupuje jako Marína Majtáňová, Pavla Országhová dostala jméno Júlia Bukovičová, Dolní Kubín je přezván na Vodňany.

Timrava není v *Skúsenosti* kritická pouze k pseudovlastenecké společnosti, ale také sama k sobě. Její Marína Majtáňová má řadu osobních a společenských nedostatků, jež Timrava neopomene zdůraznit (obdobně autorka postupovala i při líčení autobiografické postavy Viery Javorčíkové z novely *Všetko za národ*).

V *Skúsenosti* se jako vedlejší postavy mihli i dva literární tvůrci – Hviezdoslav a Vajanský, první pod jménem Javor, druhý přezvaný na Vilinského. Kriticky je nahlížen zejména Vajanský, což je nepochybně dáno samou podstatou Timraviny tvorby, jež je v podstatě polemikou s idealizujícími a nerealistickými prózami Svetozára Hurbana Vajanského.

Skúsenosť vycházela v Slovenských pohledech na pokračování a ihned po otisku první části vznikl mezi slovenskými národovci nemalý rozruch. Redaktor Slovenských pohledů Jozef Škultéty začal pod nátlakem postižených osob provádět v dalších částech novely značné zásahy. Spisovatelčiny soudy byly mírněny, nejkritičtější místa byla vynechávána. Jak ukazuje autorčina korespondence, dály se mnohé z těchto zásahů s jejím souhlasem.

Vzhledem k tomu, že Timrava patrně pořídila pouze jeden rukopis novely, který postoupila Jozefu Škultétymu, neznáme dnes původní znění *Skúsenosti*. Při přípravě poválečných *Zobraných spisů* se v redaktorově pozůstalosti našly zlomky autorčina rukopisu, z nichž byla novela alespoň částečně rekonstruována. Toto úplnější znění vyšlo poprvé roku 1956 v druhém svazku *Zobraných spisů*.

Reakce na novelu *Skúsenosť* neprobíhaly ve své době otevřeně v tisku, ale v kuloárech a v soukromé korespondenci. Vedle nepříznivých hlasů se objevily i ty, jež se postavily za odvážnou prozaičku. Jednou z nich byla i Terézia Vansová, která Timravě o *Skúsenosti* napsala: „Bolo to smelé, bol to skok rečený salto mortale, pri ktorom ste sa mohli i Vy veľmi urazit', ale na môju pravdu, zišlo by sa nám toho i viac. Zišlo by sa nám karhat' tú našu spoločnosť, hnilobu, povrchnosť, lásku k peňazom, zháňanie sa po pôžitkárstve a iné. Hriechy treba šíbať, nezakrývať, ale obyčajne odpláca sa s nevďakom a neporozumením u samého obecnstva.“

Za autora, který podle slovenské literární historie nepochopil Timravu a navíc si s ní dodatečně vyřizoval údajné soukromé účty, bývá považován Pavel Bujnák. Dolnokubínské prostředí zachycené v *Skúsenosti* znal, neboť se v Dolním Kubíně

narodil a vyrůstal v něm. Vzhledem k tomu, že se narodil roku 1882, znal bezprostředně prostředí, jež Timrava v novele zaznamenala. Za Bujnákův nectný útok je považován článek z roku 1920, který otiskl v Národních novinách. O Timravě v něm mimo jiné píše: „V našich očích je Timrava síce plodnou spisovatelkou, ale nie umelkyňou, [...] v jej spisoch nieto umenia, nemá nás čo zohriať, upútať, [...] niet u Timravy umeleckej koncepcie, len chladné kopírovanie života od črty k črte, [...] Timrava nezažila, umelecky nestvorila toho, čo opisuje.“ Pavel Bujnák napsal tato slova téměř dvacet let po zveřejnění Skúsenosti, přesto však je podezírán z toho, že si dodatečně vyřizoval účty za nějaká nepříznivá slova o jejich dolnokubínské rodině. Opravdu by něco takového udělal erudovaný estetik odchovaný německou a francouzskou estetikou? Nemířil Bujnák někam jinam, k samé umělecké podstatě spisovatelčinych próz? Nejsou Bujnáková slova jinou zkušeností, nikoli společenskou, ale estetickou a poetologickou? Neukazuje Bujnák k pravému merituu věci? K jiné zkušenosti?

Pan fyzikus

Jsou spisovatelé, kteří jsou bytostně spjati s krajem svého zrodu. Slovenská literatura má takových postav několik, k nejvýznačnějším a nejosobitějším však patří dvojice oravských rodáků Hviezdoslav a Jégé. Společnou mají nejen spolu příslušnost do stejného kraje, jisté povahové znaky, ale také – téměř jediní v celém slovenském písemnictví – si zvolili jednoslovné pseudonymy (Jégé se občanským jménem jmenoval Ladislav Nádaši). Oba – což je u spisovatelů nejpodstatnější – námětově čerpali z minulosti a přítomnosti oravského kraje. Jégé především v románech Adam Šangala a Cesta životom, vedle nich pak v řadě povídek a novel (Kuruci a další).

Jégé byl s Oravou spjat bezprostředně. Od roku 1890, kdy dokončil studia na pražské univerzitě, působil jako lékař v rodném Dolním Kubíně. K jisté změně došlo teprve po osvobození, kdy mu v Bratislavě nabídli zodpovědné místo v zdravotním odboru. Jégé v něm však setrval pouze půlrok a vrátil se na Oravu. Nemohl si v Bratislavě zvyknout, znepokojovala jej tam korupce a podplácení v úřadě, především však nemohl žít bez praktické medicíny, bez denního styku s lidmi, bez oravské přírody. Navíc měl v té době už téměř šedesát let.

Jégého a Hviezdoslava vázalo nejedno osobní a pracovní pouto, oba byli navíc dolnokubínští sousedé. Jégé byl o sedmnáct let mladší a má nemalou zásluhu na tom, že se Hviezdoslav dožil konce první světové války a vzniku samostatného Československa. On jej až do posledka udržoval při duševním zdraví, posiloval jej a povzbuzoval. Jako lékař a přítel jej téměř denně pravidelně navštěvoval.

Jégé znal několik světových jazyků, světovou literaturu četl v originále. Dovedl i anglicky a Hviezdoslav s ním často konzultoval nejedno mimořádně těžké místo při překládání Shakespearova Hamleta. Probíhalo to obvykle tak, že Hviezdoslav četl nahlas večer část svého překladu a Jégé posuzoval, zda myšlenka originálu je správně vystižena.

Jégé v jednom svém příspěvku porovnal sebe a Hviezdoslava, rozdíl mezi oběma viděl takto: „Hviezdoslav čítal pomerne málo, kruh jeho záujmov byl pomerne malý. On šiel do hĺbky, ja viac do šírky. Jeho mravné i náboženské a národnostné predstavy mali omnoho hlbšie korene ako moje, už i preto, lebo montaignovskej skepsy bolo a je i dnes u mňa omnoho viac, než mi je na osoh.“

Dolnokubínský dům, v němž Jégé žil a tvořil, stojí na dnešním Hviezdoslavově náměstí číslo 32. Rodina Nádašiů obývala jeho poschodí, kde vedle obytných prostor byla rovněž lékařova ordinace. Dole v přízemí se v Jégého době nacházelo papírnictví, knihkupectví a tiskárna; papírnictví je v těchto prostorách provozováno dodnes.

Jégé byl mezi prostými obyvateli Oravy znám především jako lékař, teprve značně později, když se vrátil ke své literární tvorbě, začaly do širšího povědomí pronikat informace i o jeho prozaickém díle (také díle dramatickém, neboť právě v Dolním Kubíně měly premiéru jeho Krpčky sv. Floriana). Jégého lékařská praxe, trvající od počátku devadesátých let, byla nelehká. Kraj byl zbídačelý a Jégé léčil v Kubíně a v širším okolí téměř zadarmo, mnohdy dokonce nejchudším přispíval na léky. Před první světovou válkou byla nejbližší nemocnice v Těšíně, je proto celkem pochopitelné, že nemocní se do ní uchýlovali jen v nejzazších případech. Zdravotní osvěta byla na tehdejších oravském venkově na velice nízké úrovni. Jégé v memoárovém příspěvku vzpomíná, jak s jedním inspektorem z Pešti zjišťovali po vsích trachomovou nákazu. V jednom případě nejenomže neuspěli, ale museli před vesničany, kteří po nich házeli kamením, ujet na voze. Pro tyto, ale zejména pro ostatní nemocné, byl Ladislav Nádaši pán fyzikus.

Po počátečních rozbězích z osmdesátých a devadesátých let se Jégé po vzniku Československa vrátil k literární tvorbě, v níž poněkud zvláštní místo zaujímá román Cesta životom. Autor v něm zachycuje oravskou společnost na sklonku 19. a na začátku 20. století, román končí vznikem československého státu. Próza je nemilosrdnou kritikou maďarských vládnoucích kruhů a jejich maďarónských přísluhovačů. Jégé do tohoto díla vtělil mnohé ze svých osobních zkušeností a sám se do něj promítl v postavě lékaře Búroše.

Román je dosti neurovaný, přesto má několik sugestivních scén. Jednou z nich je scénka smrti hrdinovy matky: „O chvíľku pribehla Žofka a so sestrou obriadili matku, vše se modliac pri nej, kým tíško neskonala. – Bolo predpoludním, keď odišla: svietilo milé jarné slnce do oblokov, medzi muškáty a fuchsie. A práve keď ostatný raz vzdychla, zaznela hadrárova píšťalka na ulici. – Zdalo sa mi to divnou náhodou. Ako keby bol prišiel po ten zodratý vechtík jej života.“ (Škoda, že v této umělecké rovině není nesen celý román.)

Jégé měl dva syny a jedinou dceru. Jeho dcera si vzala za manžela velitele místní vojenské posádky podplukovníka Václava Vašátka, jenž byl původem Čech. Po vzniku Tisova režimu se museli Vašátkovi spolu s dětmi vystěhovat do okupovaného Protektorátu. Jégé tuto rozlučku nesl velice těžce. Nový prohitlerovský režim a oddalení rodiny ukrátily jeho život, zemřel 2. července 1940 ve věku sedmdesátí čtyř let. Svého oblíbeného Flauberta tehdy už nedočel.

Nik – nikto spev náš neumlčí

Čas všechno mění, i budovy. Evangelická fara v Moravském Lieskovém (u Nového Mesta nad Váhom), kde působili dramatik Jozef Hollý a básník Martin Rázus, už dávno není farou, dnes je v ní osvětový dům. Nová evangelická fara stojí hned vedle.

Martin Rázus studoval evangelickou teologii v Bratislavě a ve skotském Edinburghu. Po studiích kaplanoval v Modre a v Pribylíně se stal farářem. Z Pribyliny nastoupil do Moravského Lieskového, kde vykonával pastorační činnost celých deset let – od července 1921 do jara 1930 (toho roku nastoupil na své poslední působiště, jímž bylo Brezno).

S kopaničářským krajem a jeho obyvateli na moravsko-slovenském pomezí se Rázus důvěrně sžil. Sžil se s nimi natolik, že o nich rok před svým odchodem do Brezna, tj. roku 1929, vydal svědectví v rozsáhlém čtyřsvazkovém románě nazvaném Svety. Tetralogie je oslavou kopaničářského lidu, jeho pracovitosti, zpěvnosti a hluboké lidové paměti, jež vyvolává dávné mýtické děje. Pavel Beňo, jedna z románových postav, o kopaničářích pateticky praví: „Tento ľud má čosi zo starých Grékov.“ Uvedená slova pronáší nadšený intelektuál Beňo, Martin Rázus je vzápětí koriguje tím, že poukazuje na slabé stránky tohoto lidu – na sudičství, pověřivost apod.

Rázus se citlivě zaposlouchal do mluvy kopaničářů, zaposlouchal se natolik, že jeho postavičky v románě převážně hovoří, spíše hovoří než jednají. Jeho tetralogie je v podstatě velkým folkloristickým obrazem lidu a kraje pod Bílými Karpatami.

Martin Rázus nelíčí život na kopanicích nijak izolovaně, do plynulého života zapadlé vesnice naopak postupně pronikají vnější dějinné události – konec první světové války, vojenské obsazování slovenského území, Štefánikova tragická smrt, vpád maďarských bolševiků, první svobodné volby, návrat ruských legionářů a další.

Svety mají kolektivistický charakter. Rázus v nich zachycuje společenství několika kopaničářských obcí. Hlavním hrdinou tetralogie je lid, venkovský člověk. Martin Rázus však nezůstal při nepřeborném množství postav, z nichž větší část zůstala v románě neindividualizována a blíže necharakterizována, a do popředí svého díla postavil Pavla Beňa, intelektuála, který prošel západoevropskými univerzitami, nespokojen však s vyšší vzdělanostní kulturou nakonec zakotvil jako řadový sedlák na kopaničářské vsi. Rázus tak do čela své prózy postavil zidealizovanou postavu, jež se rozhodla realizovat názory Lva Nikolajeviče Tolstého.

Do jisté míry mají Svety také autobiografický charakter; v románě vystupuje evangelický kněz Ján Svarínsky, do něhož Rázus promítl sebe sama a problémy, s nimiž se jako evangelický farář na vsi střetával.

Martin Rázus byl rovněž básník, v jehož básnické tvorbě se odráží ne jeden dojem z jeho působení v Bílých Karpatech. V roce 1926 vydal sbírku Kresby a hovory, jež obsahuje 150 sonetů. Jeden z nich se upíná k Javorině, pomezí

hoře mezi Slovenskem a Moravou. Jmenuje se Jar pod Javorinou a končí těmito verši:

*A všetko nové je: zdroj svetla, jasom hýriaci
so stropu závratných výš, usmiateho modra,
i olej bájných hôr; v nich žili voľní junáci.*

*Dnes krajšie kvitne kraj a tvár ťa zdraví boдрá,
hymn žitia zvoní v sluch, kým ruka zdoby uhládza
v tej sieni zázračnej, kam vzácna – práve prichádza.*

Jakýmsi protějškem k této básni je sonet Kopanice v jaseňi.

Martin Rázus jako evangelík v jiné znělce připomíná Jana Husa a jeho odkaz, děje se tak k výročnímu dni 6. července 1920. Báseň se však uzavírá neradostně, pochmurně:

*Hus? Stojí nad zemou a čaká, kto ju uzdraví?
Kto dušu zobudí, čo v národe už zdriema,
by hory preniesla?? Zem temná je a nemá!!*

Tento postoj nepochybně souvisí s kritickými společenskými postoji, jež Rázus začal zastávat už krátce po vzniku samostatného státu. Šlo o postoje, které jej dovedly až k sympatiím s Hlinkovými luďáky.

Martin Rázus byl však básník patetický, od krajního pesimismu se dovedl vzejat k pólu zcela opačnému. Optimistický pól jeho poezie byl blízky i obyvatelům Moravského Lieskového, proto mu také na evangelické faře (dnes bývalé) osadili pamětní desku, na níž stojí jeho rozhodné dvojverší:

*nik – nikto spev náš neumlčí,
čo skaly Tatier zhrieva.*

Zpěv nebyl umlčen, byl však v následných letech přidušen. Toho se Rázus už nedočkal, zemřel krátce před vypuknutím válečného kataklyzmatu. V srpnu 1937.

Na zemi jsou tvoje hvězdy

Jsou místa, která formují a docelují člověka. Usměrnují jeho existenci a dávají jí konečný smysl. Takovým místem byl pro Ľudo Ondrejova Martin. Přibyl do něho koncem roku 1928, kdy zásluhou Štefana Krčméryho dostal úřednické místo v Matici slovenské. Setrval v něm plných pět let a dalších pět let pobýval v Martině jako spisovatel z povolání.

Ľudo Ondrejov vyrůstal v Kostiviarské u Banské Bystrice, v přírodě a v horách, jež jej poznamenaly na celý život. Byl člověkem vrchů a hor a Martin s jeho

horským okolím považoval za své přirozené prostředí, které mu umožňovalo každou volnou chvíli vyrážet na potulky do okolních hor. Bratislava, kam se koncem třicátých let přestěhoval, mu zůstala cizí, necítil se v ní doma. Tyto pocity promítl částečně i do svého Jerguše Lapina, hrdiny „vrchárske trilogie“, jenž miloval dědinu a hory a nenáviděl město.

V Martině Ondrejova formovalo prostředí Matice slovenské. Necítil se v něm sice nejradostněji, úřednická práce jej zatěžovala a omezovala, přesto si však v tomto konzervativním prostředí našel několik přátel, kteří měli porozumění pro jeho literární rozlet.

Druhým takovým prostředím, jež Ondrejova ovlivnilo, byla martinská umělecká bohéma, k níž patřili zejména výtvarníci. Mezi nimi především Miloš Bazovský a Zoltán Palugyay. S Bazovským pravidelně navštěvoval Martinské hole a spolu s ním naplánoval velkorysou cestu do Afriky. Ta se však hned na počátku nepodařila, dostali se jen do Jugoslávie, odkud se vrátili domů.

Neméně blízký byl Ondrejovovi malíř Zolo Palugyay, který za záhadných okolností zahynul roku 1935 pod Ďumbierem. Ondrejov a jeho přátelé jej dlouho marně hledali, jeho tělo nakonec zcela náhodně nalezl jeden pastýř následujícího roku. Ľudo Ondrejov věnoval památce Zoltána Palugyaye cyklus básní, jenž byl dodatečně zařazen do jeho Pijanských piesní. Celý cyklus má nostalgický ráz:

*Večer sa sklonil,
dozneli kroky vetrov v poliach.
Obzerám, hľadám:
nenachodím ho kolo stola...*

*Zablúdil, Bože,
a kráča, chudák, horou samotný.
Člnok na Váhu opustil
a prijal lásku polotmy...*

Tvůrce Zbojnické mladosti bydlel v Martině na nejrůznějších místech, jednu dobu také v ateliéru svérázného a samotářského malíře Milana Thomky Mítrovského. Ze všech obydlí, kde prodléval, je pamětní deskou označena pouze budova v dnešní ulici P. Országa Hviezdoslava (číslo 87). Je to svým způsobem označení paradoxní, neboť v Hviezdoslavově ulici (tehdy ulici Horváthově) bydlel Ondrejov až za svého druhého pobytu v Martině a poměrně nedlouho. Roku 1942 opustil už jako ženatý Bratislavu a v Martině tehdy žil na třech místech. Jedním z nich byl byt v dnešní ulici P. Országa Hviezdoslava. V Martině se novomanželům narodil také syn, který dostal jméno Jerguš.

S Martinem je spjata nejen značná část života Ľudo Ondrejova, ale především podstatná část jeho díla. V martinské éře vyšla trojice jeho básnických sbírek: Martin Nociar Jakubovie, Bez návratu a Mámenie. V tomto období vznikla a byla vydána Zbojnická mladosť, v níž vytvořil postavu Jerguše Lapina, svérázného vesnického chlapce, který prožívá všechny radosti venkovského mláděte a vy-

růstá v nezdolného zbojníka, jakým byl už jeho otec. Próza je oslavou lidské volnosti, jež se může uplatnit a uplatňuje jen v podmanivém přírodním prostředí hor, lesů a luk. Ondrejov vnesl do svých líčení silný lyrický akcent, jímž se přiřadil k výraznému literárnímu proudu zvanému lyrizovaná próza. Postava mladého zbojníka, s níž se jeho tvůrce do značné míry ztotožnil, jej zaujala natolik, že k původní próze připsal další dva díly. Jmenují se Jerguš Lapin a Na zemi sú tvoje hviezdy. Druhý a třetí svazek trilogie spadají již do prozaikova bratislavského období, avšak jejich počáteční inspirace má mnoho společného s ovzduším Martina a s jeho horským okolím. A pochopitelně také s obcí Kostiviarskou, v níž Ľudovít Mistrík, jak se občanským jménem jmenoval, začal obhlížet tento svět.